

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

סוכות, תשס"ה
מספר 568מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

שני עניינים של מצוות חג הסוכות

א. שינה בסוכה

שנינו בברייתא, בבבלי סוכה כח, ע"ב: תנו רבנן, כל שבעת הימים אדם עושה סוכתו קבע וביתו עראי. כיצד? היו לו כלים נאים מעלן לסוכה, מצעות נאות מעלן לסוכה, אוכל ושותה ומטייל בסוכה. וכבר הקשה הרב ד"ר מ"צ גרוזמן¹: מדוע מונה הברייתא אכילה ושתייה וטיול, שחיובם בסוכה אינו כולל ומוחלט, ואינה מונה את השינה, שחיובה בסוכה מוחלט? שהלא שנינו: "אוכלין ושותין עראי חוץ לסוכה" (סוכה ב, ד), וטיול, דהיינו שהייה בצל – כולל כל שהייה לשם תענוג – אין שיעור לחיובו בסוכה. לעומת זאת: "ואין ישנים שנת עראי חוץ לסוכה" (שם כו, ע"א)!

גרוזמן מקשה, ומשיב מתוך ברייתא מקבילה ומרחיבה לברייתא דלעיל, הבאה בסמוך לאחריה, וזה לשונה:

תנו רבנן, 'תשבו' (ויק' כג: מב) – כעין 'תדורו', מכאן אמרו, כל שבעת הימים עושה אדם סוכתו קבע ודירתו עראי. כיצד? היו לו כלים נאים מעלן לסוכה, מצעות נאות מעלן לסוכה. אוכל ושותה ומטייל בסוכה ומשנן בסוכה.²

מחדש אפוא גרוזמן ומתרגם: כל המעשים האלה שמונות שתי הברייתות, דהיינו: אכילה ושתייה, טיול ושנינו (דהיינו לימוד), דרכם להיעשות בשעות האור, כלומר: ביום. דבר זה נלמד בעיקר מהדרשה "תשבו כעין תדורו".³ לעומת זאת חובת השינה בסוכה, שעיקר זמנה בלילה, מוסקת מדרשה אחרת המצויה ב'תורת כוהנים' לפרשת אמור, וכן בבבלי סוכה מג, ע"א-ע"ב. מסקנת הברייתא שם כך היא: בעניין ימי המילואים שלקראת חנוכת אוהל מועד ציווה משה את אהרן ובניו: "ופתח אהל מועד תשבו יומם ולילה שבעת ימים" (ויק' ח: לה). כאן נאמר במפורש "יומם ולילה", ומכאן נדרש שגם הציווי "תשבו שבעת ימים" שבמצוות סוכה, פירושו יומם ולילה. לעומת זאת, ב"שבעת ימים" שבמצוות לולב (שם כג: מ), אין לשון "תשבו", והציווי חל רק בשעות אור היום. מכאן מסיק גרוזמן מסקנה מפתיעה: אכן השהייה בסוכה בלילה, שעיקרה שינה, היא מעין מצווה מיוחדת הנלמדת מהברייתא שב'תורת כוהנים'; לכן אין חובת השינה כלולה בשתי הברייתות דלעיל, העוסקות בשימושי הסוכה של אור היום בלבד, הנלמדים רק הם מדרשת "תשבו כעין תדורו".

מעז אני להעלות תהיות וספקות לגבי חידוש מופלג זה.

¹ בספרו "על המועדים", ירושלים תשנ"ד, עמ' 58-60. אם באתי לחלוק על תיאוריה המובעת בו, אין זו אלא מלחמתה של תורה המרבה שלום בעולם.

² הברייתא מובאת, בשינויי לשון, גם בתו"כ אמור ובירוש' סוכה ב, י, נג, ע"ב.

³ זה אכן הפשט בפסוק. משמעו הבסיסי של השורש י"ש"ב הוא תנוחת גוף של ישיבה; אך רוב ההיקריות במקרא באות במשמע המשני שהוא שהיית קבע, וכך גם "תשבו" של עניין סוכה.

א. הברייתא שב'תורת כוהנים' באה לברר, ש"שבעת ימים" הנאמר בסוכה כולל גם את הלילה, לעומת שבעה ימים של מצוות לולב, שם הכוונה רק לשעות היום. תמנהי אם מדעתנו, שלא מתוך דברי חז"ל, יש בכוחנו להעמיס על דרשת תנאים זאת מסקנה נוספת באשר לאופן הישיבה בסוכה, דהיינו: שינה.

ב. החומרה שבחובת השינה בסוכה היא, שגם שנת עראי מצריכה סוכה, לעומת אכילת עראי הפטורה מסוכה. והנה, שנת עראי עיקרה ביום,⁴ וראויה הייתה אפוא להיכתב בברייתא הנסמכת על "תשבו כעין תדורו".

ג. בבבלי (ערכין ג, ע"ב) מובאת ברייתא (או מימרא אמוראית): "'תשבו שבעת ימים' - 'תשבו' כעין תדורו: מה דירה איש ואשתו אף סוכה איש ואשתו"; ועל-פי העניין בגמרא ערכין, מדובר שם בשהותם של איש ואשתו יחד בלילה. נמצאנו למדים, שדרשת "תשבו כעין תדורו" חלה גם על הלילה.⁵

מתוך כל אלה נראה לי לבקש טעם אחר להשמטת חובת השינה משתי הברייתות שבבבלי סוכה כח, ע"ב.

כבר עמד גרוזמן, בדבריו אודות סוכות, על המוחלטות שבחובת שינה בסוכה; מכאן דרכן של המשנה (סוכה, פ"א, ה"ו; פ"ב, ה"א) והתוספתא (שם, פ"א, ה"ז, יא; פ"ב, ה"ב, ג), להגדיר כל שהייה של חובה בסוכה בפועל י"ש.⁶ הברייתות שבבבלי סוכה באות אפוא להוסיף ולהשלים: לא רק לישון צריך בסוכה, אלא יש לעשות בה גם שאר שימושי הבית, "כעין תדורו": אכילה ושתייה, לימוד וסתם 'בילוי'. או נאמר כך: חובת השינה בסוכה היא מוחלטת ועל כן מוגדרת היטב; החריגים ממנה אף הם מוגדרים.⁷ הברייתא דנן, בכותרת "תשבו" כעין תדורו, עוסקת בדברים פחות מוגדרים: סעודה ששיעורה מעל "כביצה או פחות או יתר מעט" (רמב"ם משנה תורה הל' סוכה, ו, ו); אך גם אכילת עראי שראוי לאכלה בסוכה, וכן שתייה, שלא קבעו שיעור לחיובן (ראו רמב"ם שם). כמוהם גם לימוד, "טיול"⁸ ושאר עיסוקים שבוודאי אי-אפשר לקבוע להם שיעורים הלכתיים, כשם שאי אפשר לקבוע כמותם ואיכותם של "כלים נאים ומצעות נאות" שיש להעבירם מהבית לסוכה. כל אלה מהדירים ומשביחים את מצוות סוכה מכוח ציווי "תשבו כעין תדורו", שכוונתו ליצור הרגשה ביתית בתוך הסוכה, ובלשון חכמינו: "עושה סוכתו קבע ודירתו עראי".

ב. איגודו של לולב

שלושת המינים - הלולב, ההדס והערבה - נאגדים ונקשרים יחד בלי המין הרביעי, הוא האתרוג; כך נדרש מתוך דיוק בלשון הפסוק (ויק' כג: מ), בברייתא שבבבלי סוכה לד, ע"ב (וכן בירוש' שם ג, ח [נג, ע"ד], וכן בתו"כ אמור טז, ז), שלשונה: "אתרוג לעצמו, הללו אגודה לעצמן". אך אפשר שלא הדיוק בפסוק גרם למנהג זה, אלא סיבות מעשיות: שלושת המינים הם צמחים דקים שנוח לקשרם יחד וגם נוח לאחוז בהם כך, הן בשעת טלטולם⁹ והן בשעת ניענועם; פרי האתרוג העבה אינו מתאים להיכלל בקישור זה, ונוח לאחוז בו דווקא לבדו. ואכן, בכל המטבעות שנמצאו מתקופת מרד בר כוכבא עם ציור ארבעת המינים עליהן,¹⁰ מאוגדים שלושה מינים יחדיו, ואתרוג מוצג לבדו.

⁴ כגון המנמנם בפתח חנותו וחייב בסוכה, ראו ירוש' סוכה ב, ה, נג, ע"א.

⁵ וראו בערכין ג, ע"ב תוס' ד"ה ובני עבודה ניהו.

⁶ מתוך כך, סימן תרכ"ז בשו"ע או"ח הקובע מקומות בסוכה הפסולים לישב בהם בחג, כותרתו "דיני הישן בסוכה".

⁷ דהיינו: שלוחי מצווה, הולכי דרכים בלילה, והמצטער מחמת הסוכה; אך לגביו ראו שו"ע או"ח תר"מ, ד, במיוחד רמ"א שם.

⁸ נראה, שמשמעו הבסיסי של הפועל טייל הוא: להתהלך בצל, מהמלה הארמית טולא שמשמעה צל; ראו ערכין סב, ע"א, תוס' ד"ה טיילין. לענייננו נציין שמאותה מלה ארמית 'טולא' נגזר גם שמה הארמי של הסוכה: מטללתא; הן בתרגומי התורה הארמיים (כולל הסורי), והן בתלמוד, כגון בירוש' סוכה ב, ה, נג ע"א.

⁹ במיוחד אנשי ירושלים, שבימי החג היו נוטלים עמם את לולביהם בכל מקום שהלכו; ראו תוספ' סוכה ב, י; בבלי מא ע"ב; ירוש' ג, יד, נד ע"א. וכן ביו"ט ראשון של סוכות שחל בשבת, במקדש, כשהיו זורקים את הלולבים לפני העם (משנה סוכה ד, ד).

¹⁰ ראו: י' משורר, מטבעות היהודים בימי בית שני, ת"א 1966, לוחות xxvii-xxi. יש שם שבע מטבעות שעליהן איגוד של שלושה מינים ולידם אתרוג, ומטבע אחת עם איגוד 3 מינים בלבד, בלי אתרוג לצדם.

וכבר העיר הרב פרופ' י' תבורי, בספרו "מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד",¹¹ על ציורי פסיפס ברצפת בית הכנסת שבחמת טבריה (מהמאה הרביעית אח"ס), המראים את ארבעת המינים פעמיים: בצד שמאל (של ארון הקודש) כמנהגנו, דהיינו: שלושה מינים אגודים יחד והאתרוג לבדו; ומצד ימין, כל ארבעת המינים אגודים יחד, כאשר האתרוג מחובר לגבעולו (שבו היה תלוי באילן), וקצה גבעול זה תחוב בתוך קישור המינים; ללמדך שיש שנהגו שם במנהג זה, ויש שנהגו במנהג זה. ברצפת בית הכנסת שבציפורי (מהמאה החמישית), שנתגלתה לאחרונה, מתוארים ארבעת המינים פעמיים, ובשני המקומות מאוגדים כל המינים יחדיו.¹² מנהג זה של איגוד ארבעת המינים, אפשר שיש לו סמך בברייתא שבבבלי מנחות כז, ע"א: ד' מינין שבלולב, ב' מהן עושין פירות וב' מהם אין עושין פירות. העושין פירות יהיו זקוקין לשאין עושין, ושאין עושין פירות יהיו זקוקין לעושין פירות. ואין אדם יוצא חובתו בהן עד שיהיו כולן באגודה אחת וגו'.

כך משתמע גם מויק"ר ל, יב, שם נמנים כל ארבעת המינים (כמאפייני קבוצות בישראל), ואחריהם הסיכום: "יקושרו כולם אגודה אחת". מכאן: כל ארבעת המינים מאוגדים באגודה אחת.

אנו אוחדים את האתרוג כשהפיטם כלפי מעלה, וכך הוא מתואר במטבעות בר כוכבא. לעומת זאת, באותם ציורי פסיפס המראים את האתרוג מחובר לגבעולו, כפוף הגבעול, כך שפיטם האתרוג הוא כלפי מטה. יש לדבר זה גם תיעוד ספרותי, אמנם מאוחר יחסית. ר' אברהם בן ר' נתן הירחי מלונל שבפרובנס, סוף המאה הי"ב, כותב בספרו "המנהיג":¹³ ד' מינין שבלולב אין יוצאין בהן אלא דרך גדילתן, ואותן הפתיים שלוקחין האתרוג חוטמו למטה ועוקצו למעלה כדרך שתלויין באילן, בודין מליבם, ואינן יוצאין ידי חובתן, דבתחילת גדילתו חוטמו למעלה ועוקצו למטה כדרך כל פירות האילן, ולבסוף מתוך כובדו נהפך את שלמעלה למטה, וכן דרך כל שאר פירות הכבדים.

לונל, עירו של בעל "המנהיג", שרויה באקלים ים-תיכוני נוח, וסביר שאנשיה ראו את האתרוג גדל באילנו. היו בהם אפוא מי שהחזיקוהו כדרך גידולו סמוך לקטיפתו מן האילן לשם מצווה, בעוד שהפירוש המקובל ל"דרך גידולו" הוא מצבו בתחילת גידולו.

נמצא שאוחזי האתרוג "הפוך" (מהנהוג) לא היו כל כך "פתיים", ויש להם לסמוך על אבות אבותיהם שבחמת טבריה וביציפורי. ועוד הרהור (לא להלכה!): שמא לא כל כך מועיל כשנוהגים לאחוז את האתרוג הפוך בשעת הברכה, כדי שבאחיזה זו לא יצאו עדיין ידי חובה; הלא האתרוג עצמו משנה את מצבו ומתהפך במהלך גדילתו באילן.

רצפת הפסיפס מביהכ"נ העתיק בבית אלפא

מטבע מימי בר כוכבא

מנחם בן ישר
המחלקה לתנ"ך

¹¹ ירושלים תשנ"ה, עמ' 181.

¹² ראו: מ' דותן, **חמת טבריה**, עמ' 122, ולוח ב לפני עמ' 121; ד' וייס וא' נצר, **הבטחה וגאולה, פסיפס בית מציפורי**, ירושלים תשנ"ו, עמ' 18-19. אני מודה לפרופ' י' פנקובר שידעני מקורות אלה. נראה שגם בארבעת המינים (פעמיים) שבפסיפס בית הכנסת שבבית אלפא, מהמאה השישית, מאוגד כך האתרוג עם שאר המינים. ראו: **אנציקלופדיה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל** (עורך ב' מזר ואחרים), ירושלים תשל"א-1970, הלוח אחרי עמ' 36.

¹³ מהדורת י' רפאל, תשל"ח, עמ' שצ"א.

(המכון לתולדות חקר המקרא היהודי)
ומכללת אשקלון

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע